

Közzététel: 2020. január 14.

A tanulmány címe:

Nemzetközi vándorlásról, öregedésről és demográfiáról – dióhéjban

Szerző:

HOLKA LÁSZLÓ, a Központi Statisztikai Hivatal ny. vezető-főtanácsosa
E-mail: whokol@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.20311/stat2020.1.hu0091>

Az alábbi feltételek érvényesek minden, a Központi Statisztikai Hivatal (a továbbiakban: KSH) Statisztikai Szemle c. folyóiratában (a továbbiakban: Folyóirat) megjelenő tanulmányra. Felhasználó a tanulmány vagy annak részei felhasználásával egyidejűleg tudomásul veszi a jelen dokumentumban foglalt felhasználási feltételeket, és azokat magára nézve kötelezőnek fogadja el. Tudomásul veszi, hogy a jelen feltételek megszegéséből eredő valamennyi kárért felelősséggel tartozik.

1. A jogszabályi tartalom kivételével a tanulmányok a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény (Sztj.) szerint szerzői műnek minősülnek. A szerzői jog jogosultja a KSH.
2. A KSH földrajzi és időbeli korlátozás nélküli, nem kizárólagos, nem átadható, térítésmentes felhasználási jogot biztosít a Felhasználó részére a tanulmány vonatkozásában.
3. A felhasználási jog keretében a Felhasználó jogosult a tanulmány:
 - a) oktatási és kutatási célú felhasználására (nyilvánosságra hozatalára és továbbítására a 4. pontban foglalt kivétellel) a Folyóirat és a szerző(k) feltüntetésével;
 - b) tartalmáról összefoglaló készítésére az írott és az elektronikus médiában a Folyóirat és a szerző(k) feltüntetésével;
 - c) részletének idézésére – az átvevő mű jellege és célja által indokolt terjedelemben és az eredetihez híven – a forrás, valamint az ott megjelölt szerző(k) megnevezésével.
4. A Felhasználó nem jogosult a tanulmány továbbértékesítésére, haszonszerzési célú felhasználására. Ez a korlátozás nem érinti a tanulmány felhasználásával előállított, de az Sztj. szerint önálló szerzői műnek minősülő mű ilyen célú felhasználását.
5. A tanulmány átdolgozása, újra publikálása tilos.
6. A 3. a)–c.) pontban foglaltak alapján a Folyóiratot és a szerző(ke)t az alábbiak szerint kell feltüntetni:

„*Forrás: Statisztikai Szemle c. folyóirat 98. évfolyam 1. számában megjelent, **Holka László** által írt, 'Nemzetközi vándorlásról, öregedésről és demográfiáról – dióhéjban' című tanulmány (link csatolása)*”

7. A Folyóiratban megjelenő tanulmányok kutatói véleményeket tükröznek, amelyek nem esnek szükségképpen egybe a KSH vagy a szerzők által képviselt intézmények hivatalos álláspontjával.

Holka László

Nemzetközi vándorlásról, öregedésről és demográfiáról – dióhéjban

On international migration, ageing and demography – in a nutshell

HOLKA LÁSZLÓ, a Központi Statisztikai Hivatal ny. vezető-főtanácsosa
E-mail: whokol@gmail.com

Igényes hírfogyasztóknak való zsebkönyvek sorozatát gondozza az Oxford University Press kiadó, *Igen rövid bevezetés* (Very Short Introduction) elnevezéssel. A százoldalas terjedelmet alig meghaladó, kisméretű kiadványok olyanok, mint amilyenek hajdanán (azaz a nyomtatott sajtó korában) a minőségi lapokban a bizonyos cikkeket kísérő „keretes” írások voltak. A karsú kötetek maguk is alkalmazzák ezeket, hasonlóan a nemzetközi szervezetek statisztikai elemzéseiben előforduló, fogalmakat értelmező, „box” címmel ellátott ismertetések gyakorlatához. A keretbe foglalt szövegek részterületeket mutatnak be, háttér-információkat tálnak úgy, hogy a cikk vagy tanulmány gondolatmenetének megtörése nélkül közölnek tudnivalókat, a lehető legtömörebb módon.

Az *Igen rövid bevezetés* kötetei felfoghatók ilyen „keretes” írások sorozataként is, amelyek elemeit bizonyos témák alkotják. Ismeretterjesztő jellegűek, a legváltozatosabb tárgykörökben gyűjtik egybe a tudnivalókat. Fogalomtárnál jóval többet nyújtanak, sőt, ilyeneket némelyik tartalmaz is, ajánlott olvasnivalóval segítve a tájékozódást. Szerzőik a taglalt kérdés avatott ismerőit, írásaik áttekinthetők, tömörek, tagolásuk nem mindig szokványos.

Napjaink hírfogyasztója óhatatlanul beleütközik a nemzetközi vándorlás időnként viharos fejleményeiről szóló tudósításokba, így vitathatatlan az erről írt ismertetés időszerűsége. A nemzetközi vándorlás kérdéseit bemutató kötet szerzője, *Khalid Koser*, a Maastrichti Egyetem konfliktuskutató intézetének professzora leszögezi: a jelenség megítélésében túltengnek az általánosítások, holott kiegyensúlyozott megközelítést igényel.

A nemzetközi vándorlás üteme 1990 után gyorsult fel, a benne résztvevők száma 2013-ig 50 százalékkal, 77 millió fővel nőtt. Az ezredforduló körüli időszak számos új fejleményt hozott. Az ENSZ (Egyesült Nemzetek Szervezete) meghatározása szerint a nemzetközi vándorlás résztvevőjének az tekinthető, aki legalább egy évet eltölt a szokásos lakhelyeül szolgáló ország határain kívül. Ilyen értelemben 2013-ban világszerte 231 millió fő volt érintett. Közülük Európára jutott 72, Ázsiára 70, Észak-Amerikára 53, Afrikára 19, Dél-Amerikára 9, Ausztráliára és Óceániára együttvéve 8 millió fő. A bevándorlók csaknem egyötöde (mintegy 46 millió fő) az Egyesült Államokban élt, a befogadó országok sorában második az Oroszországi Föderáció volt (hozzávetőlegesen 11 millió érkezővel), majd egyenként 8-10 millió fő fogadásával Németország, Szaúd-Arábia, az Egyesült Arab Emírségek, valamint Nagy-Britannia. Az új elemek közé tartozik, hogy a vándorlásban részt vevők fele nő, valamint, hogy ma már nehéz elválasztani egymástól a származási országokat, a célországokat és a tranzitországokat. S a korábbiaktól eltérően a bevándorlók egyre kevésbé szándékoznak életüket a befogadó országban leélni.

Ki a migráns? – teszi fel a kérdést a téma bevezetését követő fejezetben a nemzetközi vándorlás kérdéseit két évtizede tanulmányozó szerző. A világszervezet időhatárhoz kötött meghatározáson belül a vándorlásban részt vevők különféle szempontok alkalmazásával alcsoportok sokaságára oszthatók fel. Lehetnek önkéntesek és kényszerből útra kelők, távoznak gazdasági vagy politikai okokból (ők rendszerint menekültek) – és megkülönböztethetők a határokat jogilag rendezett módon átlépők vagy pedig illegálisan (a szerző finomított szóhasználatával szabálytalanul) átszelők. Sajátos csoport a „magasan képzett migránsoké”, vagyis az egy multinacionális vállalat kötelékein belül maradó, de munkahelyeiket különböző országok között váltogató szakembereké, s hozzájuk hasonlíthatók a külföldön tanuló diákok. A kötet az egyes kategóriákra vonatkozó tudnivalókat vagy itt, vagy a mű más részeiben tárja fel. Szorosan kapcsolódik a vándorlás résztvevőinek kilétéhez a létszámukat illető kérdés. A hivatalos statisztika megpróbáltatásait a brit intézmény adatforrásain keresztül mutatja be, megemlítve a három pillért, a belügyi nyilvántartásokat, az évi mintegy 800 ezer főre kiterjedő nemzetközi utazási felvételt, valamint a munkaerő-felvételt. Figyelmeztet rá, hogy a végeredmény csakis hozzávetőleges lehet, nem utolsósorban mintavételes eljárásuk miatt; kitér egyben arra is, hogy a szigetországnál szegényebb országokban az adatok még megbízhatatlanabbak.¹

A könyvecske a nemzetközi vándorlást a statisztikák előállításánál jóval tágabb összefüggésekben vizsgálja. Szó esik a menekültek és a menedékkérők ügyéről,

¹ A jól ismert számbavételi nehézségek kapcsán a magyar olvasó felidézheti a KSH Népeségtudományi Kutatóintézetének hozzájárulását a nemzetközi vándorlást tanulmányozó, „A migráció és a migrációs hatások kezelése Délkelet-Európában – SEEMIG, 2012–2014” elnevezésű, 2012 és 2014 közötti nemzetközi programhoz, amelynek az intézet koordinátora és tevélegesen résztvevője volt. Mindehhez lásd az intézet honlapján: <https://demografia.hu/hu/kutatasok-seemig>.

a honosításról. Akárcsak a globalizáció következményeiről – értve ez alatt a földkerekség egyes térségei között a népességyarapodás és az egyenlőtlenségek mértéke tekintetében meglévő aránytalanságokat éppúgy, mint a közlekedési és infokommunikációs fejlődés okozta ösztönzést a helyváltoztatásra vagy a szakmai-foglalkozási átalakulásokat. Kitér a migránsok helyzetére a befogadó országokban. A külföldön dolgozók hazautalásainak fürkészése újabb bizonytalanságokkal terhes: feltételezések szerint a magas banki illetékek miatt a készpénzben és más módokon otthonra juttatott összegek a pénzintézeti úton küldötteknek a többszörösére rúgnak. A Világbank évente közzétett becslései ezzel együtt sem árulkodnak elhanyagolható mennyiségről (2015-ben világméreteken mindössze 586 milliárd dollárt mutattak ki).

A becslések sorát kiegészíti a „rejtőzködő vándorlás” kulisszatitkait ismertető rész. Ebben első helyen egy elengedhetetlen fogalmi lehatárolás áll: más a kizsákmányolás céljából, kényszerrel végzett emberkereskedelem, és más az illegális vándorlást ellentételezéshez kötő embercsempészet (a valóságban a kettő közötti választóvonal elmosódhat). A kétféle tevékenység érintettjeinek száma végképp megállapíthatatlan, támpontot csak a feltárt esetek jelentenek. A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet feltételezése szerint az emberkereskedelem áldozatainak száma világszerte 21 millióra tehető.

Az embercsempészés tarifáinak tisztázásában a szerző személyesen is részt vett. Félézernél több dokumentum áttanulmányozása után csoportjával arra jutottak, hogy a díjszabás hatalmas szórással működik; az árakat a távolság, a szállítás módja és az egy időben fuvarozott személyek száma szabja meg. Az átlagos költségeket táblázat szemlélteti. Kiderül belőle, hogy legdrágább az út Ázsiából Amerikába (egy főnek 26 041 dollár), legolcsóbb az Afrikán belüli út (203 dollár), míg az Európán belüli illegális fuvar 2 708 dollárt „kóstál”.

Az utolsó fejezet a nemzetközi vándorlás jövőjét mérlegeli. Egyik megállapítása szerint feltételezhető, hogy a bevándorlók idővel fokozatosan átveszik a befogadó ország életmódját, ami a fejlett országokban azzal jár, hogy kevesebb gyermekük születik, ők maguk magas életkort élnek meg, amivel gyarapítják az idősek számát, hozzájárulva a demográfiai deficithez. (Avatottabb olvasók tudhatják: az évszázados tapasztalatok számos ellenpéldával is szolgálhatnak.)

„A délután tudja, amit a reggel nem is sejtett” – tartja egy svéd közmondás. A közkeletű bölcsesség felidézésével érzékelteti az élet múlásának rejtelmét a sorozat „Öregedés” című kötetének szerzője, *Nancy A. Pachana*, az ausztráliai Queensland Egyetem geropszichológia-professzora. Az első fejezetet természetesen a korosodás történetének bemutatásával kezdi. Kiderül: lehet ilyesmiről beszélni, már csak a földkerekség népességének kormegoszlása miatt is. Az ENSZ adatai azt mutatják, hogy 2018-ban a 65 évesek és annál idősebbek 9 százalékos aránya első ízben haladta meg az 5 esztendősnél fiatalabbak részesedését – holott 1950-ben az idősek aránya alig múlta felül az 5 százalékot, a kisgyermekkorban levők pedig csaknem elérte a 15 százalékot.

Az idősök ókori megítélésének rövid felidőzésén túl a szerző szépirodalmi és bölcséleti utalásokkal, sőt, idézetekkel is gazdagon ellátott, élvezetes bemutatót tart az időskor évszázadok folyamán változó értékeléseiről. A hajlott életkort tanulmányozó gerontológia mintegy „lépést tart a korral”. Az egyes életszakaszok megszokott besorolása az idősök társadalmakon belüli növekvő arányával párhuzamosan elavult: a fiatalok és a középkorúak megkülönböztetése után már a meglett korúakra is új skála érvényes: léteznek fiatal idősök (65–74), idős idősök (75–84) és legidősebb idősök (84+). A kötetnek persze nem a gerontológia a tárgya; az öregedésre vonatkozó tudományos eredményeket önálló fejezetekbe foglalt, avatott ismertetésekkel, a tudományág legfrissebb megállapításait alkalmazva vázolja. Így taglalja a korosodó egyének testi és lelki folyamatait, ezen belül nemcsak az öregedésre ható élettani folyamatokat, de az agy esetenként felmerülő elváltozásait is (az Alzheimer-kór, a demencia leírásával). A téma jellege miatt ebben a fejezetben kevésbé, ám az ezt követőekben (az öregedés pszichológiájáról, a korosodás társadalmi és személyközi vonatkozásairól, a pozitív és sikeres öregedésről írtakban) magabiztos tárgyismerettel, ugyanakkor tömören és visszafogottan utal az egyes kérdések tisztázásában alkalmazott felmérésekre és számszerűsíthető eredményekre; így azután a kötetben mindenfajta statisztikai adat és fogalom indokoltan és érzékletesen jelenik meg.

Például, amikor figyelmeztet rá, hogy a WHO (World Health Organization – Egészségügyi Világszervezet) 1948-as meghatározása szerint az egészség fogalmába a társadalmi jólét is beletartozik, az nem egyszerűen csak a betegségek hiányát jelenti – máshol pedig, hogy a születéskor várható élettartam mutatója beépült a jólét mérő humán fejlettségi indexbe. Körültekintésére jellemző, hogy az öregség és az egészség kapcsán nem mulasztja el megemlíteni a betegségtehernek a WHO által kidolgozott kifejezőjét, a korlátozottsággal sújtott élet éveket. A statisztikai megközelítést természetesen a társadalmi vonatkozásokról szóló részben alkalmazza nagy gyakorisággal: ezen belül úgy ír nemzedékek és kohorszok viszonyáról, konfliktusairól és eltérő hosszúságú életútjairól, hogy a laikus számára nemcsak megvilágítja, mi értendő a két csoport alatt, de történeti visszatekintésre is futja erejéből. Kiderül, hogy Európában a XVIII. században fokozatosan nőtt az esély rá, hogy valaki megérje a hatvanadik születésnapját, így a gyermekek egyre növekvő hányada kerülhetett nagyszülői gondoskodás alá.

A társadalmi vonatkozásokhoz tartozik az öregekről alkotott, kultúránként eltérő felfogás éppúgy, mint az idős korosztályok anyagi helyzetének főbb vonalakban történő megvilágítása. A Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet kimutatása szerint a nyugdíjban várhatóan eltöltött évek száma 2007-ben a tagállamok átlagában 18,1 (Franciaországban 24, Mexikóban 9) esztendő volt. Bár a nyugellátás a világ egyes országaiban újabb elemekkel gyarapodik, globális méretekben a hajlott korúak legtöbbször számára a silány életminőség és a szegénység a jellemző.

A demográfiai készített összeállítás szerzője *Sarah Harper* gerontológus, az oxfordi Népeség-öregedési Intézet alapító igazgatója. Ő a népességszám alakulását a történelemformáló tényezők egyikeként fogja fel. „A demográfia a végzet maga... vagy mégsem” – ezt a címet adta a kötet első fejezetének. Ennek kezdetén kifejti: az első világháború kirobbanását politikai szövetségek megkötése előzte meg, amin belül kulcsfontosságú volt Franciaország és Oroszország összefogása. Tény, hogy a korban a gallok vesztesre álltak Németországgal szemben a demográfiai versenyben – a hadakozás folyamán a franciák megkapták Oroszország élőerejét, amiért cserébe tőkét és technológiát adtak. A XXI. századi Nagy-Britannia multietnikus társadalma annak következtében jött létre, hogy az előző század második felében a születésekkel önerőből képtelen volt pótolni fogyó népességét, amelyet a volt gyarmatairól érkező bevándorlás révén egészített ki – ennek fejében a kibocsátó államok tőkeátvitelben részesültek. Japán korai gazdasági sikerei pedig részben a szigetország jelentős népességére vezethetők vissza, ami elősegítette a technológiakivitelét. A determinizmus dilemmáját jelezve így szemlélteti a népességszám változásainak szerepét a politikai, a gazdasági és a mindennapi életben.

A kötet a tudományág bemutatásának dinamikus módját alkalmazza, vagyis tárgyának, fogalmainak és legfőképpen következtetéseinek ismertetését mindvégig az alkalmazásukat mutató eredményeken (vagy éppenséggel személyeken) keresztül ismerteti. Eljárása a kötet szerkezetén is nyomot hagy. A demográfia alapfogalmait is a tudományág kialakulásának folyamatában mutatja be. Így jut el a Föld népességének az egymillió évvel ezelőtt becsült 55 ezres lélekszámától a mai 7 milliárdosig terjedő történetének rövid tárgyalásával a termékenység és a halandóság hatásainak megvilágításáig, ezen belül az első (neolitikus) demográfiai átmenet leírásáig. A tudományág kialakulását az alapvetést végző tudósok *John Graunt*tól *Thomas Malthus*ig terjedő arcképcsarnoka vázolja fel. Az alakuló fogalmak kifejlődését és a módszerek finomodását a statisztika és a matematikai modellek belépése vonta maga után, ennek folyamata az e téren alkotó kilenc tudós portréjának segítségével bomlik ki. A demográfia fogalmainak érdemi bemutatását a „hajtóerőkről”, azaz a termékenységről, a halandóságról és a migrációról szóló fejezet tartalmazza, s önálló szakasz taglalja az adatok forrásaira vonatkozó tudnivalókat.

A kötet igazi erénye a demográfia sarokkövének számító második demográfiai átmenet kérdéskörének bemutatása. Alighanem a feltételezett célközönség befogadóképességére is tekintettel a szerző a Princetoni Egyetem 1963-ban indult Európai Termékenységi Projektjét épphogy csak megemlíti, igaz, a demográfusok portréi között szerepelteti meghatározó személyiségét, *Ansley J. Coale*-t (1917–2002). Levezetése szerint a második demográfiai átmenet első szakaszában a betegségek és az éhezés miatt magas a halandóság; a termékenység megfékezésének még a szándéka is hiányzik; innen a magas születési ráták és az ingadozó népességszám (mint Angliában 1780 előtt, napjainkban pedig Etiópiában). A második szakaszban javulnak a

közegészségügyi körülmények, csökken a csecsemő- és a gyermekhalandóság; a termékenységi ráta magas, nő a népesség (mint Angliában a XIX. században, napjainkban pedig Szudánban). A harmadik szakaszban alacsony halandósági ráta mellett rohamosan nő a teljes termékenység; a népességszám bővül, de lassuló ütemben (mint Angliában a XX. század elején). A negyedik szakaszban a halandóság alacsony, a népességszám viszonylag megállapodott, az időskorúak magas arányával (mint napjaink Nagy-Britanniájában és Kanadájában). Nemzetközi vándorlás híján mindkét ország lélekszáma csökkenne. Értésülhetünk a princetoni kezdeményezés kapcsán felmerülő viták alapkérdéséről is: vajon gazdasági vagy kulturális tényezők szabták-e meg az átmenetet?

A tért és időt ölelő példák a szerző látóköréről árulkodnak. A gerontológus szerző az időskorúakat illetően visszafogott; a korcsoportot kiemelten elemzi, de a halandósággal kapcsolatban természetesen mindig szóba hozza a kategóriát. A migráció esetében viszont szerencsésen kiegészíti a sorozat nemzetközi vándorlásról írt kötetét. Egyrészt keretes írásban szerepelteti a bel- és a külföldi népességmozgás szabályszerűségeire első ízben elméletet kidolgozó *Ernst Georg Ravenstein* (1834–1913) tíz pontját. Másrészt rámutat a nemzetközi vándorlás számszerűsítését lehetővé tevő adatgyűjtések sajátosságaira, kiemelve az egy adott helyen tartózkodók állománya és az adott időszakon belüli be- és kivándorlók áramlása közötti különbségtétel fontosságát. Míg az első longitudinális felméréseket igényel, a második kifinomult statisztikai eljárásokat – a tükörstatisztikák készítésének nehézségeit a XX. század hatvanas éveinek német-olasz adatkülönbségeivel érzékelteti, rámutatva a módszer eredményeit övező „politikai érzékenységre”. Mi több, kitér az egyes országok vándorlási statisztikáinak sajátosságaira is: az Egyesült Államok és Kanada sem közöl kimutatást a kivándorlókról; Belgium és Németország bevándorlókként a tartózkodási engedélyt szerzettek tartja számon; a skandináv országok másként kezelik a térségből érkezőket, mint a világ más részeiről bevándorlókat.

A nemzetközi vándorlástól és az öregedéstől eltérően a demográfia népszerűsítő bemutatása bővelkedik a táblázatokban, grafikonokban. Nehezen elképzelhető, hogy bármelyik is taszítóan hatna az érdeklődő olvasóra. Ami a népességszám jövőjét illeti, abban kitüntetett szerep jut a népesedési politikáknak, amelyek a jövő esélyeire is kitekintő utolsó fejezet tárgyát alkotják. A döntéseknek jobb esetben háttérrel adó népességtudomány, illetve a demográfia közötti határvonalat a szerző a következőképpen érzékelteti: míg a klasszikus demográfia figyelmének középpontjában a már megismert hármast, a termékenység, a halandóság és a vándorlás áll, a népességtudomány számára ezek a társadalmi és a gazdasági változók „mélyáramlatait” adják.

Sokágú tudománnyá fejlődött a demográfia – derül ki a diszciplína elágazásainak igen rövid ismertetéséből. Az olvasó előtt a demográfia szűkebb területei között pár mondatos jellemzésekkel felvonul az antropológiai demográfia, a biodemográfia, a gazdasági demográfia (vagy népesség-gazdaságtan), a családdemográfia, a történeti

demográfia, a matematikai demográfia, a paleodemográfia, végül a szociológiai demográfia, hangsúlyozva, hogy a határvonalak elmosódtak.

Sokrétű sorozattá fejlődött az oxfordi könyvek folyama, amelyben 1995-ös indulása óta 2019 decemberéig 622 kötetet jelent meg. Szándékai szerint a kiadó hidat kíván verni velük a köznapi ismeretek és a tudomány közé. A három kötet esetében biztos, hogy eredményesen: a szakterületek művelői a rendelkezésükre álló keretek között tartják a színvonalat a kevésbé felkészült olvasók felkészítésére irányuló tevékenységükben.

Ismertetett kötetek

HARPER, S. [2018]: *Demography: A Very Short Introduction*. Oxford University Press. Oxford.

KOSER, K. [2016]: *International Migration: A Very Short Introduction*. Oxford University Press. Oxford.

PACHANA, N. A. [2016]: *Ageing: A Very Short Introduction*. Oxford University Press. Oxford.